

Dorota Cianciara^{1,2}, Jolanta Muszyńska²

EDWARD GRZEGORZEWSKI (1906-1982) – DELEGAT POLSKI NA KONFERENCJĘ, KTÓRA POWOŁAŁA ŚWIATOWĄ ORGANIZACJĘ ZDROWIA

EDWARD GRZEGORZEWSKI (1906-1982) – POLAND'S DELEGATE TO THE FOUNDING CONFERENCE OF THE WORLD HEALTH ORGANIZATION

¹ Zakład Epidemiologii i Promocji Zdrowia

Centrum Medyczne Kształcenia Podyplomowego w Warszawie

² Zakład Promocji Zdrowia i Szkolenia Podyplomowego

Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego-Państwowy Zakład Higieny w Warszawie

STRESZCZENIE

Edward Grzegorzewski przez wczesne lata pracy zawodowej był związany z Państwowym Zakładem Higieny (PZH) w Warszawie. Fakt ten, a zwłaszcza późniejsze dokonania prof. *Grzegorzewskiego* skłaniają do poświęcenia mu osobnego artykułu.

Przy poszukiwaniu materiałów archiwalnych dotyczących przebiegu Jego pracy i działalności na arenie międzynarodowej kierowano się informacjami z artykułu gdańskiego historyka prof. *Zbigniewa Machalińskiego*. Uzyskano wgląd w dokumentację z archiwum NIZP-PZH oraz podjęto próby odnalezienia kolejnych danych faktograficznych, nie wszystkie zakończone sukcesem. Odszukano liczne prace napisane przez *Grzegorzewskiego*. Artykuł stanowi uzupełnienie opisanych wcześniej faktów, zwłaszcza w kontekście powiązań z PZH. Powtórzenia niektórych informacji wynikały z potrzeby zachowania porządku chronologicznego lub naświetlenia kontekstu zdarzeń.

Edward Grzegorzewski pracował w PZH W latach 1932-1942 w Dziale Higieny Społecznej, początkowo jako wolontariusz, a następnie jako pracownik kontraktowy. W tym czasie opublikował około 30 artykułów oraz doniesień naukowych, intensywnie zajmował się także edukacją zdrowotną. Po wojnie był m.in. rektorem Akademii Lekarskiej w Gdańsku, dyrektorem Działu Edukacji i Szkolenia w ŚOZ oraz profesorem w *Johns Hopkins University*. W 1946 r. podpisał „za Polskę” (for Poland) Konstytucję ŚOZ. Należał do grona prominentnych higienistów polskich.

Słowa kluczowe: zdrowie publiczne, Państwowy Zakład Higieny, Akademia Lekarska w Gdańsku, Uniwersytet Johns'a Hopkins'a

ABSTRACT

Early years of Edward Grzegorzewski's professional work were associated with the National Institute of Hygiene (NIH) in Warsaw, Poland. This fact and Grzegorzewski's professional achievements and uniqueness of his life lead to dedicate him a separate article.

A search of archival materials was guided by information from the prof. Zbigniew Machaliński article - a historian from Gdansk. Insight into the personal files and the archives of NIH was obtained and some other attempts to find factual data were undertaken. A numerous works written by Grzegorzewski were found and read. The article is complementary to the previously described facts, especially in the context of his relationship with the NIH. Repetitions of the information resulted from the need to preserve the chronological order of events or to highlight the context.

In the years 1932-1942 Edward Grzegorzewski worked in National Institute of Hygiene, at the beginning as volunteer. During this time he studied the hygiene in the USA and periodically worked in the city board in Warsaw. He worked in the Department of Social Hygiene and published approximately 30 articles and reports, and dealt with health education as well. After the WWII he served on many post, eg. he was the rector of the Medical Academy in Gdańsk, director of the Department of Education and Training in the WHO and professor at Johns Hopkins University. In 1946 he signed the WHO Constitution for Poland. He was a prominent Polish hygienist.

Key words: public health, National Institute of Hygiene, Medical Academy in Gdańsk, Johns Hopkins University

WSTĘP

Państwowy Zakład Higieny (PZH) powstał na fundamencie Państwowego Centralnego Zakładu Epidemiologicznego (PCZE), który utworzono w 1919 r. w wyniku reorganizacji Państwowych Zakładów Epidemiologicznych powołanych wkrótce po uzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. Zgodnie z Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 7 września 1923 r. dotychczasowa nazwa „Państwowy Zakład Epidemiologiczny” została zastąpiona nową – „Państwowy Zakład Higieny”, a nazwy filii zmieniono na „Państwowy Zakład Higieny, filia w ...”. Od października 2007 r. na podstawie Rozporządzenia Ministra Zdrowia instytut nosi nazwę „Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego - Państwowy Zakład Higieny” (NIZP-PZH).

Organizowanie PCZE/ PZH jako jednostki rządowej i ośrodka naukowo-badawczego, usługowego oraz dydaktycznego, który wspomagał nadzór epidemiologiczny nad chorobami zakaźnymi, trwało kilka lat. Łączono przy tym istniejące placówki stołeczne i terenowe oraz tworzone nowe jednostki, czego przykładem jest utworzenie Państwowej Szkoły Higieny (PSH) na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 19 czerwca 1922 r. Wśród twórców i pracowników PCZE/PZH było wielu znamienitych lekarzy, naukowców, higienistów. Do najbardziej znanych należą m.in.: Ludwik Rajchman, Witold Chodźko, Ludwik Hirszfild, Feliks Przesmycki, Marcin Kacprzak. Było też wielu innych pracowników, mniej znanych. Jednym z nich był dr *Edward Grzegorzewski*, późniejszy profesor higieny.

Celem pracy była próba przedstawienia sylwetki naukowej prof. *Edwarda Grzegorzewskiego*. Szczególną uwagę zwrócono na okres jego pracy w PZH w Warszawie, co może stanowić przyczynek do opracowania historii tego instytutu.

MATERIAŁ I METODY

Analizie poddano materiały dotyczące prof. *Edwarda Grzegorzewskiego*, zgromadzone w bibliotece i archiwum Narodowego Instytutu Zdrowia Publicznego-Państwowego Zakładu Higieny w Warszawie (lata 1934-1942) oraz w archiwum Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego w Gdańsku (lata 1945-1948). Zebrany materiał uzupełniono wspomnieniami współpracowników i przyjaciół prof. *Edwarda Grzegorzewskiego*. Korzystano również z licznych publikacji zamieszczonych m.in. w „Przeglądzie Epidemiologicznym”, „Kwartalniku Historii Nauki i Techniki”, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny”; w oficjalnych sprawozdaniach Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) z przebiegu konferencji założycielskiej Światowej Organizacji

Zdrowia (ŚOZ); w naukowych czasopismach angielskojęzycznych (m.in. „*Journal of Medical Education*”, „*Acta Paediatrica*”, *JAMA*, *BMJ*) oraz opracowań historycznych. W pracy wykorzystano bogaty dorobek naukowy prof. *E. Grzegorzewskiego* z lat 1934 – 1949 (m.in. publikacje w: „Przeglądzie Epidemiologicznym”, „Zdrowiu Publicznym”, „Warszawskim Czasopiśmie Lekarskim”).

WYNIKI

Dane biograficzne: lata nauki 1906-1933. *Edward Grzegorzewski* urodził się 10 października 1906 r. w Tobolsku na Syberii. Jego dziad był zesłańcem po powstaniu styczniowym, ojciec Olgierd - lekarzem okulistą. W latach 1917-1921 uczęszczał do szkół średnich w Tobolsku i Semipałatyńsku. W grudniu 1921 r. rodzina przyjechała do Polski i osiadła w Jarosławiu. Stąd (razem ze starszym bratem Wiktoorem) został wysłany do Lwowa, gdzie wstąpił do VIII gimnazjum, w którym w dniu 8 czerwca 1925 r. uzyskał świadectwo dojrzałości z wyróżnieniem. W październiku wstąpił na Wydział Lekarski Uniwersytetu Jana Kazimierza. Po ukończeniu IV kursu przeniósł się na Uniwersytet Warszawski, gdzie 4 lipca 1931 r. został promowany na stopień doktora medycyny (1).

W trakcie studiów w lipcu 1927 r. stawił się przed komisją wojskową, gdzie otrzymał kategorię „c” – „zdolny do służby w pospolitem ruszeniu z bronią”. W 1928 r. ukończył wakacyjny kurs filologiczny dla cudzoziemców w Grenoble (1). W okresach wakacyjnych dorabiał szczepiąc ludność przeciwko ospie prawdziwej (2).

Po studiach odbył roczną obowiązkową praktykę lekarską i uzyskał uprawnienia do wykonywania zawodu w Polsce (11.08.1932). Jeszcze w czasie praktyki podjął pracę w PZH. Od lutego 1932 r. pracował jako asystent wolontariusz w działach higieny pracy oraz statystyki i epidemiologii. W sierpniu został wysłany jako stypendysta Fundacji Rockefellera na studia do Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej. Rok akademicki 1932/33 spędził w Szkole Higieny Uniwersytetu Johns'a Hopkins'a w Baltimore, gdzie studiował różne działy higieny: bakteriologię, higienę fizjologiczną, higienę społeczną, inżynierię sanitarną, administrację sanitarną, prawo sanitarne, a przede wszystkim epidemiologię i statystykę. Po ukończeniu kursu i zdaniu egzaminów uzyskał dyplom „*certificate in public health*” (13.06.1933 r.). Następnie odbył podróż do Albany, Detroit, Waszyngtonu i Nowego Jorku, gdzie poznawał metody pracy w urzędach zdrowia na szczeblu federalnym, stanowym i miejskim oraz pracę Towarzystwa Ubezpieczeniowego „*Metropolitan*”. W Detroit, w centrum badań epidemiologicznych,

opracowywał dane na temat epidemiologii powikłań popłoniczych (1800 szpitalnych przypadków *otitis media*). Pod koniec tego okresu, 1 sierpnia 1933 r. przesłał list do doc. dr. *Gustawa Szulca* – Naczelnego Dyrektora PZH, w którym wyraził wdzięczność za umożliwienie mu odbycia studiów. W liście zdał także krótką relację z odbytych studiów i praktyk, poinformował o planowanym rychłym terminie powrotu do kraju oraz zamiarach podróźniczych. Do kraju *E. Grzegorzewski* powrócił 9 grudnia 1933 r. po odbyciu podróży do krajów Dalekiego Wschodu i Indii (1). Miał wtedy 27 lat, znał pięć języków obcych (rosyjski, ruski, niemiecki, francuski, angielski) i był wykształcony w bodaj najlepszym na świecie ośrodku higieny-zdrowia publicznego

L a t a p r a c y 1934-1943. Wkrótce po powrocie (27.12.1933) zwrócił się do doc. *Szulca* z prośbą o zatrudnienie w PZH i wyraził to słowami „upraszam o przyjęcie w poczet pracowników Zakładu”. Tydzień później (02.01.1934) doc. *Szulc* wystąpił do Ministerstwa Opieki Społecznej z prośbą o wyrażenie zgody na zatrudnienie *Grzegorzewskiego* od 1 stycznia 1934 r. na etat urzędnika kontraktowego opłacanego z kredytów Pracowni Analitycznej z wynagrodzeniem według VII grupy. Po podjęciu pracy, od marca do czerwca, otrzymał cztery polecenia wyjazdu w teren celem przeprowadzenia dochodzeń epidemiologicznych oraz „udania się do Wilna celem zapoznania się na terenie województwa z działalnością kolumn dezynfekcyjnych” (1).

Od 1 sierpnia 1934 r. *Grzegorzewski* objął stanowisko kierownika działu sanitarno-epidemiologicznego w Wydziale Opieki Społecznej i Zdrowia Publicznego Zarządu Miejskiego m. Warszawy (2 sierpnia tego roku komisarycznym prezydentem miasta został *Stefan Starzyński*). Zmiana pracy poprzedzona była uzyskaniem opinii, w której dyrektor *Szulc* stwierdził m.in. „Przez cały czas swej pracy wykazał się jako pracownik b. zdolny, pilny i sumienny i pracuje ku zupełnemu memu zadowoleniu” (1). Przeniesienie to miało służyć zdobyciu doświadczeń praktycznych (3).

Niecałe dwa lata później *Grzegorzewski* wrócił do PZH. W dniu 22 kwietnia 1936 r. dyrektor *Szulc* wystąpił do Biura Personalnego Ministerstwa Opieki Społecznej o przyjęcie go w VI grupę uposażenia od 1 maja na stanowisko kierownika Oddziału Higieny Społecznej w PZH. Wynagrodzenie kandydata miało znaleźć pokrycie w kredytach działu 8 budżetu PZH. Dwa dni później *Szulc* poprosił Komisariat Rządu m.st. Warszawy o wydanie opinii politycznej o kandydacie do służby państwowej. Pod koniec maja otrzymał poufne pismo, w którym stwierdza się: „za czas zamieszkania na terenie m.st. Warszawy do dnia dzisiejszego cieszy się nienaganną opinią i pod względem politycznym podejrzany nie jest”. „W załatwieniu wniosku” Ministerstwo zgodziło się na zatrudnienie *Grzegorzewskiego* na proponowane stanowisko w charakterze pracownika

kontraktowego i przyznanie mu siódmej grupy uposażenia (czyli bez przeszerogowania). Umowa o służbę została zawarta 1 lipca 1936 r. Równocześnie prowadził też wykłady w Państwowej Szkole Higieny (PSH) (1).

W maju 1937 r. *Grzegorzewski* zwrócił się z prośbą o zmianę formy zatrudnienia na bardziej stabilną, a w czerwcu doc. *Szulc* podjął kroki formalne. Zgoda przyszła w październiku i od 1 listopada 1937 r. dr *Grzegorzewski* został mianowany do odwołania (tzn. prowizorycznie) kierownikiem Oddziału Higieny Społecznej w PZH z dotychczasowym uposażeniem. O ewentualnym odwołaniu miał być powiadomiony „trzy miesiące naprzód”. Przyrzeczenie służbowe złożył 6 listopada. Wkrótce poprosił o trzy dni urlopu (od czwartku 3 lutego 1938 r.) z powodu ślubu, a na podaniu dopisał, aby informacji tej nie podawać do biuletynu (1). Ożenił się z Kariną z domu Walewską i wziął na wychowanie jej dwóch synów z pierwszego małżeństwa – pięcioletnich wówczas bliźniaków Andrzeja i Wojciecha. Świadcami byli *Marcin Kacprzak* i *Bolesław Popielski* (2).

W lipcu 1939 r. podjął starania o zgodę na 6-tygodniowy wyjazd do szkół i zakładów higieny w Europie (Francja, Anglia, Jugosławia, Węgry), na który uzyskał wcześniej stypendium Fundacji Rockefellera przy wsparciu PSH (1). Wybuch wojny uniemożliwił ten wyjazd. W kampanii wrześniowej, jako ochotnik, nie zdążył dostać przydziału ze szpitala zapasowego nr 1 (budynki przy obecnej ul. Nowowiejskiej) (4).

W czasie II wojny światowej w PZH zaszły istotne zmiany, zarówno personalne, jak związane z zakresem działania (5, 6). Pracę wznowiono w listopadzie 1939 r. (7), a od grudnia *Grzegorzewski* został oddelegowany do pracy w Zarządzie Miejskim Warszawy. Prowadził tam dział chorób zakaźnych i społecznych i uczestniczył w masowej akcji szczepień ludności przeciwko durowi brzuszemu. Wyniki tych działań zawarł w swojej powojennej pracy habilitacyjnej.

We wrześniu 1940 r. kolejnym dyrektorem PZH (pod nazwą *Staatliche Hygienische Institut*) został prof. *Robert Kudicke*, były asystent *Robert Kocha* w Niemieckiej Afryce Wschodniej, odkomenderowany do Warszawy z Instytutu Terapii Eksperymentalnej we Frankfurcie. *Kudicke* pełnił jednocześnie funkcję pełnomocnika GG ds. zwalczania tyfusu płamistego (duru wysypkowego). Nie wiadomo kiedy *Grzegorzewski* wrócił do Zakładu, ale z października 1940 r. pochodzi życiorys napisany po niemiecku z pozycji kierownika departamentu administracji sanitarnej – dawnego higieny społecznej. W maju 1941 r. zwrócił się z prośbą o udzielenie 6-miesięcznego bezpłatnego urlopu od 1 czerwca. Czas ten chciał wykorzystać na opracowanie danych zebranych podczas pracy w Zarządzie Miejskim, a dotyczących szczepień przeciwko ospie, błonicy i durowi brzuszemu oraz działań zwalczających krzywicę.

Urlop otrzymał, a w tym czasie, w listopadzie i grudniu 1941 r., *Kudicke* i *Rudolf Wohlrab* (kierownik działu tyfusu w Zakładzie) nadzorowali w getcie eksperyment użycia szczepionki *Behringa* przeciwko tyfusowi. Zaszczepiono 238 (lub 228) osób, z czego u 24. wystąpiły ciężkie powikłania (8,9).

W lutym 1942 r. *Kudicke* otrzymał pismo z prośbą o oddanie *Grzegorzewskiego* do dyspozycji urzędu miejskiego, jako pomocnika do analizy polskiego piśmiennictwa w celu wyjaśnienia sytuacji epidemiologicznej gruźlicy. Pismo wystosował *Wilhelm Hagen*, lekarz miejski od stycznia 1941 r. Pod koniec sierpnia *Hagen*, jednocześnie komisarz ds. zwalczania gruźlicy, ponowił prośbę, a *Kudicke* udzielił *Grzegorzewskiemu* bezpłatnego urlopu. Ostatnia karta dokumentacji PZH informuje, że odszedł do innej pracy 31 sierpnia 1942 r.

Należy wspomnieć, że zarówno *Kudicke* jak *Hagen* (członek NSDAP od 1938 r.), należeli do umiarkowanej frakcji w medycynie nazistowskiej, a *Ludwik Hirszfeld* w ich charakterystyce używał słów „przyzwoity” (10). W październiku 1941 r. na konferencji urzędników zdrowia publicznego w Krynicy Zdroju obaj byli ostro atakowani za tradycyjne podejście do walki z epidemią tyfusu plamistego (duru wysypkowego) w getcie warszawskim. Obaj nie pozwalali sobie na antysemickie opinie i argumentowali, że samo uszczelnienie getta nie wystarcza do zahamowania epidemii. Uważali, że potrzebne są warunki do mycia i odwszenia oraz szybkiej izolacji osób chorych. *Kudicke* podkreślał, że tylko odpowiednie dostawy żywności mogą spowodować, że Żydzi nie będą uciekać z getta, a *Hagen* żądał chleba, węgla i mydła. Było w tym echo protestu *Virchowa* z 1848 r., który twierdził, że policyjno-medyczne metody kwarantanny na Górnym Śląsku powinny być zastąpione przez wsparcie ekonomiczne. *Hagen* sprzeciwiał się zawężeniu obszaru getta (11) i uważał, że wzrost wszelkich zachorowań w getcie stanowi groźbę dla niemieckiej i polskiej ludności Warszawy. Podejmował też, wzorem swojego poprzednika, radykalne i mało efektywne kroki w getcie, takie jak rejestracja przypadków duru wysypkowego, poszukiwanie i izolacja chorych, zamykanie całych budynków i przymusowa dezynsekcja. Wiedział przy tym, że od lipca 1942 r. zaczęły się transporty do komór gazowych w Treblince. Są też opinie, że przyspieszył zagładę getta. W grudniu poskarżył się listownie Hitlerowi na plan likwidacji 70 tys. Polaków (dzieci i osób starych z okolic Zamościa) pod pretekstem walki z gruźlicą, który to plan miał na celu stworzenie miejsc osiedlenia się dla niemieckich osadników (8, 12). Ostatecznie został odwołany ze stanowiska w lutym 1943 r. (8).

W 1943 r. *Grzegorzewski* przeniósł się do Otwocka, gdzie przez półtora roku pracował w jednym z sanatoriów (4). W powojennych życiorysach podawał, że w czasie wojny pracował w zarządzie miejskim w War-

szawie, w Otwocku oraz prowadził tajne nauczanie w Wolnej Wszechnicy Polskiej.

L a t a p r a c y 1944-1967. Po wejściu Armii Czerwonej do Otwocka (31.07.1944) *Grzegorzewski* przedostał się do Lublina, gdzie od 1 sierpnia 1944 r. działał przeniesiony z Chełma PKWN. W tym czasie przybyło tam wielu naukowców i lekarzy, także znajomych sprzed wojny. Jednym z nich był dr *Jerzy Morzycki*, przed wojną pracownik PZH w Warszawie oraz w filiach w Poznaniu i Gdyni, po wojnie – Naczelny Nadzwyczajny Komisarz do Walki z Epidemiami i wiceminister zdrowia, a później dyrektor Instytutu Medycyny Morskiej i Tropikalnej (13).

„Lublin był wyspą zorganizowanego życia na morzu chaosu” – pisała w 1946 r. znana dziennikarka amerykańska *Anna Louise Strong*. Opisała ona swoje wcześniejsze lubelskie spotkania i rozmowy z wieloma znaczącymi osobami tego czasu, a o *Grzegorzewskim* napisała m.in., że pokazał jej list, jaki otrzymał w 1941 r. z Fundacji Rockefellera. W zwyczajowych formalnych słowach powiadał, że grant przyznany w 1939 r. na podróż naukową po Europie stracił ważność z powodu nieszczęśliwych warunków (cytat z listu: *due to unfortunate conditions*) (14).

Przez pół roku *Grzegorzewski* (09.1944-04.1945) był dyrektorem departamentu zdrowia w ówczesnym Ministerstwie Pracy, Opieki Społecznej i Zdrowia przy PKWN, który działał do 31.12.1945 r. Jednocześnie był organizatorem Wydziału Lekarskiego przy Uniwersytecie im. Marii Curie-Skłodowskiej, a po inauguracji (14.01.1945) jego prodziekanem. W styczniu 1945 r. habilitował się, a od 1 lipca tego roku został mianowany profesorem nadzwyczajnym higieny na UMCS.

Równolegle, od marca 1945 r. zaczął opracowywać projekt powołania uczelni medycznej w Gdańsku, która będzie bezpośrednio podlegać Ministerstwu. Przygotowania te były połączone ze szczegółową diagnozą powojennego stanu całego szkolnictwa medycznego w Polsce, zarówno w odniesieniu do kadry, jak bazy materialnej. W maju został pełnomocnikiem Ministra Zdrowia *Franciszka Litwina* do spraw utworzenia Akademii Lekarskiej w Gdańsku (ALG). W analizie sytuacji, lustracji obiektów, rozmowach z potencjalnymi pracownikami oraz w pracach koncepcyjnych „wykazał się bardzo sprawnym własnym warsztatem i metodologią pracy w dziedzinie organizatora medycznego szkolnictwa wyższego oraz wręcz talentem, intuicją i wyobraźnią w postrzeganiu rzeczywistości gdańskiej”, a jego „sposób rozumowania, zmierzający do zapoznania się z tradycją gdańskiej uczelni medycznej z lat 1935-1944 zasługuje na uznanie” (3). Mając pełnomocnictwo władz podjął też, niestety nieudaną, próbę przeniesienia do Gdańska Polskiego Wydziału Lekarskiego w Edynburgu, który działał przy tamtejszym uniwersytecie od marca 1941 r. (15). Po

formalnym powołaniu ALG (Dekret z 08.10.1945r., podpisany m.in. przez *Jerzego Morzyckiego* (16)) oraz dwukrotnym wystąpieniu Ministra *Litwina* do Ministra Oświaty, w styczniu 46 r. *Grzegorzewski* został mianowany (przez Prezydenta Krajowej Rady Narodowej *B. Bieruta*) profesorem zwyczajnym higieny i pierwszym rektorem tej uczelni (4). Godność tę piastował do połowy 1947 r. W roku akademickim 1945/46, dla jedyne go wówczas rocznika studentów, prowadził wykłady z prope deutyki lekarskiej (17). W tym czasie proponowano mu katedrę higieny na Wydziale Lekarskim UW, ale bardzo grzecznie odmówił (4).

Od 19 czerwca do 22 lipca 1946 r., jako profesor higieny i rektor ALG, był członkiem polskiej trzyosobowej delegacji, która uczestniczyła w Międzynarodowej Konferencji Zdrowia w Nowym Jorku. Konferencja odbywała się w *Henry Hudson Hotel* w dzielnicy *Bronx*. W skład delegacji weszli prof. *Marcin Kacprzak*, jako Prezes Państwowej Rady Zdrowia, oraz dr *Stanisław Tubiasz*, kierownik działu zdrowia publicznego w Ministerstwie Zdrowia. Wszyscy przed wojną byli związani z PZH i PSH. Przewodniczącym delegacji i wiodącą postacią był *Kacprzak*, który wcześniej (w Paryżu w dniach 18.03-05.04. 1946 r.) aktywnie uczestniczył w pracach 16-osobowego komitetu technicznego przygotowującego tę Konferencję (18). W Nowym Jorku *Kacprzak* został wybrany wiceprzewodniczącym Komitetu II ds. administracji i finansów. W sobotę 13 lipca 1946 r. o godzinie 10 przewodniczący Komitetu dr *George Brock Chrisholm* – Kanadyjczyk, przyszedł pierwszy Dyrektor Generalny ŚOZ, poinformował o chorobie *Kacprzaka*. Wyraził przy tym żal z tego powodu, nadzieję szybkiego powrotu do zdrowia i zaświadczył, że był użytecznym i kompetentnym członkiem komitetu technicznego. *Grzegorzewski* w imieniu delegacji polskiej podziękował za wyrazy sympatii, a 22 lipca (sic!) podpisał Konstytucję ŚOZ razem z przedstawicielami pozostałych 60 państw (19).

Grzegorzewski został pracownikiem ŚOZ, zanim rozpoczęła ona oficjalną pracę w dniu 7 kwietnia 1948 r. Od lipca 1947 r. miał 10-miesięczny urlop bezpłatny, a 6 kwietnia 1948 r. wystąpił do rektora ALG o przedłużenie urlopu z powodu „przedłużających się prac w Genewie”. Uczelnia wyraziła zgodę na dalsze urlopowanie do chwili rozpoczęcia wykładów w nowym roku akademickim, ale Obywatel Minister Zdrowia zgodził się na przedłużenie urlopu tylko o trzy miesiące (4).

W Genewie przebywał z rodziną (2). Trudno jest ocenić, kiedy *Grzegorzewski* odszedł z pracy w ŚOZ. Wnioskując z afiliacji późniejszych prac oraz informacji, jakie udało się odszukać, można powiedzieć, że w 1959 r. był profesorem i kierownikiem Departamentu Medycyny Zapobiegawczej i Zdrowia Publicznego w San Juan w Portoryko, w 1961 r. nadal Dyrektorem Działu Edukacji i Szkolenia w centrali ŚOZ w Genewie.

Przynajmniej do roku 1967 pracował ciągle w ŚOZ, a od 1962 r. był jednocześnie profesorem wizytującym w dziedzinie zdrowia publicznego w Baltimore, w macierzystym *Johns Hopkins University*. W istniejących opracowaniach podano, że po zakończeniu kontraktu w ŚOZ pracował w Ameryce Południowej, Iranie, Libii i Izraelu (20).

L a t a s p o c z y n k u 1968-1982. Dr *Edward Grzegorzewski* odszedł na emeryturę ze stanowiska profesora w *Johns Hopkins University* w 1968 r. (3). W 1980 r. został przyjęty do grona zasłużonych wychowanków uczelni (21). Zmarł w Baltimore 10 maja 1982 roku. Synowie pasierbów zapamiętali go jako człowieka skromnego, zamyślnego, czytającego stopy książek, zainteresowanego archeologią i podróżującego po świecie. Utrwalili sobie jego słowa, że w czasie podróży nie pił wody oraz pouczenia, aby nigdy nie używać słowa „nie”.

Jego żona (ur. 1907) zmarła w maju 1971 r.

DOROBEK ZAWODOWY

Najtrudniej jest ocenić dorobek dydaktyczny. Bez wątplenia miał tu *Grzegorzewski* ogromne doświadczenie, a wprawę zdobywał już w PSH. Trzeba dodać, że miał też doświadczenie – używając współczesnego nazewnictwa – w edukacji zdrowotnej. Przed wojną opublikował przynajmniej 11 tekstów popularyzatorsko-edukacyjnych oraz często prowadził w radiu pogadanki o zdrowiu (2,4).

Dorobek organizacyjny *Grzegorzewskiego* jest imponujący. Organizowanie od podstaw wydziału lekarskiego w Lublinie i stworzenie nowego ośrodka w Gdańsku było wielkim osiągnięciem. Miał przy tym wizję, plan działania, ale także wielką umiejętność zjednywania sobie współpracowników. Był więc – mówiąc współczesnym językiem – zdolnym menedżerem. Wspominając ten okres w prywatnym liście do przyjaciela *B. Popielskiego* pisał: „Mało kiedy miałem [jak] wówczas mocne przeświadczenie, co i jak należało czynić i tak postępowałem nie bojąc się nikogo i niczego i ufając w jakąś (choć wcale nie mityczną) słusność. W tym sensie były to niezwykle 2-3 lata” (3).

Dorobek naukowy, to około 30 prac opublikowanych do 1939 r., zarówno oryginalnych, poglądowych jak referatów wygłoszonych na zjazdach krajowych i zagranicznych (1,4, 24). W tej liczbie tylko jeden artykuł był wspólną pracą dwóch autorów. W 1949 r. w *Przeglądzie Epidemiologicznym* ukazała się obszerna praca pt. „Badania nad uodpornieniem przeciw durowi brzuszemu 1-milionowego środowiska wielkomiejskiego”, będąca zapewne jego pracą habilitacyjną (25). W Internecie udało się odnaleźć 6 artykułów w języku angielskim opublikowanych w latach 1959-1965. Nie są

to na pewno wszystkie jego prace, wiadomo bowiem, że część przepadła w czasie wojny (np. memoriał do Ministra Pracy i Opieki Społecznej z 1939 r. pt. „Program zaplecza sanitarnego w województwie lubelskim na wypadek wojny z Niemcami” oraz „Tablice chorób zakaźnych” z 1940 r.), innych pewnie nie udało się odszukać.

Liczne prace *Grzegorzewskiego* były inspirowane aktualnymi, palącymi w jego czasach potrzebami zdrowotnymi ludności Polski, co jest typowe dla dorobku higieny-zdrowia publicznego. Pomimo upływu czasu, nie można traktować ich tylko w wymiarze historycznym. Chociaż w Polsce nie prowadzi się już masowych szczepień przeciwko durowi brzuszemu (nawet po powodziach w 2010 r.), to niektóre obserwacje zasługują na uwagę. *Grzegorzewski* stwierdził, że masowe szczepienia w milionowej Warszawie w latach 1939-1941 (prowadzone w warunkach złej sytuacji epidemiologicznej duru przed wojną, gwałtownego pogorszenia sytuacji mieszkaniowej oraz przerwy w dostawie uzdatnianej wody) nie miały bezpośredniego wpływu na spadek liczby nowych zachorowań, ale przyczyniły się do zmniejszenia nasilenia endemii durowej. Największy spadek nastąpił w dzielnicach oraz grupach społecznych o najwyższych wcześniejszych współczynnikach zapadalności (25). Wydaje się to stanowić przesłankę do aktualnej decyzji o niepodejmowaniu masowych szczepień na terenach dotkniętych powodzią.

Jego prace dotyczące odrzy są inspirujące, a ich admiratorką jest prof. *Danuta Naruszewicz-Lesiuk* – uznana specjalistka do spraw zapobiegania odrze.

Uwagę zwracają trzy artykuły dotyczące planowania służby zdrowia i tworzenia programu zdrowotnego dla Centralnego Okręgu Przemysłowego – ośrodka przemysłu ciężkiego budowanego w latach 1936-1939, jednego z największych przedsięwzięć ekonomicznych II Rzeczypospolitej. Są to prace z obszaru zupełnie współcześnie rozumianej polityki zdrowotnej i polityki prozdrowotnej. Trzeba też podkreślić, że *Grzegorzewski* swobodnie posługiwał się różnymi metodami badawczymi, poczynając od prowadzenia badań ankietowych, poprzez opracowanie danych z rejestrów zachorowań, a kończąc na statystycznej ocenie różnic liczbowych oraz analizie efektywności kosztowej szczepień ochronnych.

Odnalezione artykuły pisane za granicą mają charakter poglądowy i dotyczą światowej polityki kształcenia kadr medycznych, współpracy międzynarodowej w tym zakresie oraz korzyści z takiej współpracy. Uważa się, że w okresie tym *Grzegorzewski* wywarł duży wpływ na kształtowanie w poszczególnych krajach programów kształcenia lekarzy, w tym wprowadzenie do nich medycyny zapobiegawczej (21). Uczestniczył w ceremoniach otwarcia wielu szkół medycznych i był dekorowany przez przywódców państw i głowy koronowane.

PODSUMOWANIE

Lektura prac *Edwarda Grzegorzewskiego* przywoździ na myśl dwie sprawy. Pierwsza, to piękna polszczyzna, jaką posługiwał się w piśmie. I nie chodzi tu jedynie o czarujące słowa, takie jak „weneria”, „zdrowotność publiczna” czy „zgony niekonieczne”. Druga – gdyby sprowadzić te prace do wspólnego mianownika – to wielkie uznanie dla profilaktyki (jako strategii postępowania i gałęzi medycyny zarazem), a także ustawiczne podnoszenie jej rangi. Czytając te prace, można odnieść wrażenie, że czas zatrzymał się. Są tam np. takie fragmenty: „Przy zachowaniu pewnych wytycznych w rękach czynników centralnych, należałoby rozbudzić jaknajbardziej inicjatywę lokalną i formy działania przystosować do miejscowych warunków i poglądów” (26), „Istota trudności w pracy higieniczno-społecznej leży nie tyle w braku metod, ile w konieczności wyboru metod najskuteczniejszych, które byłyby równocześnie najtańsze” (27), „Mamy obecnie w Polsce fragmenty wszystkich poczynań higienicznych, najbardziej nowoczesnych, rozproszone na różnych terenach, rozwodnione ilościowo w masie potrzeb i na olbrzymiej przestrzeni. Ześrodkowanie wysiłków, zespolenie tych fragmentów w jedną sprężystą konstrukcję, stworzenie na ograniczonym choćby terenie służby zdrowia całkowitej jakościowo i ilościowo – będzie posunięciem wielkiej miary” (28). Te same zdania można by napisać współcześnie. Może są to zatem tematy ponadczasowe i już zawsze będą przedmiotem zainteresowania zdrowia publicznego. A może rzeczywiście stoimy w miejscu i rację miał nestor chirurgii polskiej prof. *Jan Glatzel* z Krakowa, który w 1947 r. w Łodzi na konferencji dziekanów wydziałów lekarskich na temat przyszłości kształcenia kadr mówił, że „trzeba, tak jak Amerykanie, sypanąć milionami dolarów, pobudować zakłady i kliniki, sprowadzić ze świata znakomite siły i popracować stulecie; wtedy może coś z tego być” (29).

Autorki dziękują pracownikom Działu Informacji, Dokumentacji Naukowej z Biblioteką NIZP-PZH, a także p. prof. D. Naruszewicz-Lesiuk i mgr E. Buczak-Stec oraz pracownikom Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego za pomoc w gromadzeniu dokumentacji.

PIŚMIENNICTWO

1. Edward Grzegorzewski. Teczka akt osobowych z PZH.
2. Popielski B. Co wiem i pamiętam o mim przyjacielu Edwardzie Grzegorzewskim. Rękopis. Wrocław 06.01.1997.
3. Machaliński Z. Edward Grzegorzewski, wychowanek szkoły warszawskiej, pierwszy rektor Akademii Lekarskiej w Gdańsku. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 1998; 43(2):93-111.

4. Edward Grzegorzewski. Teczka akt osobowych z Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego.
5. Magdzik W. Osiągnięcia w okresie 85 lat działalności i perspektywy działania służby sanitarno-epidemiologicznej w Polsce. *Przeł Epidemiol* 2004; 58: 569-581.
6. Naruszewicz-Lesiuk D. Rola Państwowego Zakładu Higieny w perspektywie historycznej. *Przeł Epidemiol* 2008; 62: 687 – 695.
7. Gromulska M. Państwowy Zakład Higieny w czasie wojny w latach 1939-1944. *Przeł Epidemiol* 2008; 62: 719 – 725.
8. Weindling PJ. *Epidemics and Genocide in Eastern Europe, 1890-1945*. Oxford: Oxford University Press 2000; 337, 257-76, 409.
9. Baumslag N. *Murderous medicine – Nazi Doctor, Human Experimentation, and Typhus*. Westport: Praeger Publishers 2005; 136. <http://books.google.pl>
10. Hirszwald L. *Historia jednego życia*. Warszawa: Czytelnik 2000; 297, 336.
11. Browning CR, Matthäus J. *The Origins of the Final Solution. The Evolution of Nazi Jewish Policy, September 1939 – March 1942*. Jerusalem, Israel: Yad Vashem, the Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority 2004; 160. <http://www.scribd.com/doc/25911131/The-Origins-of-the-Final-Solution-the-Evolution-of-Nazi-Jewish-Policy-September-1939-March-1942>
12. Browning CR. *The Path of Genocide: Essays on Launching the Final Solution*. Cambridge, New York: Cambridge University Press 1995; 163. <http://books.google.pl>
13. Przesmycki F. Jerzy Morzycki (wspomnienie pośmiertne). *Życie Szkoły Wyższej: Organ Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego i Zarządu głównego Zw. Zaw. Nauczycielstwa Polskiego* 1954; 9:143-4.
14. Strong AL. *I Saw the New Poland. Chapter II – Lublin. Chapter III - Table Companions in Lublin. Little, Brown and Company 1946*. <http://www.revolutionarydemocracy.org/archive/polblurb.htm>
15. Machaliński Z. Nieudana próba przeniesienia polskiego Wydziału Lekarskiego w Edynburgu do Polski. *Archiwum Historii i Filozofii Medycyny* 2000;63(3-4):52-7.
16. Dekret o utworzeniu Akademii Lekarskiej w Gdańsku. *Dz.U.* 1945 nr 44 poz. 253 <http://isip.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19450440253>
17. Żydowo MM, Bukowski M. *Dzieje nauk medycznych w Gdańsku: 9*. http://www.gumed.edu.pl/attachment/attachment/308/Dzieje_ALG_i_AMG_www_20071030_1.pdf
18. United Nations, World Health Organization, Interim Commission. *Official records of the World Health Organization No 1. Minutes of the Technical Preparatory Committee for the International Health Conference held in Paris from 18 March to 5 April 1946*. http://whqlibdoc.who.int/hist/official_records/1e.pdf
http://whqlibdoc.who.int/hist/official_records/1e.pdf
19. United Nations, World Health Organization, Interim Commission. *Proceedings and final acts of the International Health Conference held in New York from 19 June to 22 July 1946*. June 1948. http://whqlibdoc.who.int/hist/official_records/2e.pdf http://whqlibdoc.who.int/hist/official_records/2e.pdf Str. 10, 51
20. Sachaliński Z. Edward Grzegorzewski. http://old.gumed.edu.pl/uczelnia/gazeta/archiwum/gaz_06_99.html
21. Johns Hopkins University. Society of Scholars 1961-01. http://www.jhu.edu/news_info/news/commence01/scholall.html
22. The Baltimore Sun. Article collection. Obituaries. Dr A.C.W. Montague, Gynecologist, professor. http://articles.baltimoresun.com/1991-10-08/news/1991281025_1_montague-safari-club-obstetrics-and-gynecology
23. The Baltimore Sun. Article collection. Obituaries. Dr. Albert C. W. Montague, 71, cancer surgeon http://articles.baltimoresun.com/2004-11-30/news/0411300185_1_breast-cancer-montague-johns-hopkins
24. Państwowy Zakład Higieny. *Wykaz publikacji 1918-1967*. Warszawa: Państwowy Zakład Higieny 1968.
25. Grzegorzewski E. Badania nad uodpornieniem przeciwdurowi brzuszemu 1-milionowego środowiska wielkomiejskiego. *Przeł Epidemiol* 1949; 3(1-2): 7-93.
26. Grzegorzewski E. Koncentracja prac zapobiegawczych na wsi w związku z rozbudową gospodarczą. *Zdr Publ* 1939; 54(2): 221-227.
27. Grzegorzewski E. O program zdrowotny w Centralnym Okręgu Przemysłowym. *Warsz Czas Lek* 1937; 14(20): 398.
28. Grzegorzewski E. Planowa budowa służby zdrowia w Centralnym Okręgu Przemysłowym. *Warsz Czas Lek* 1937; 19(40): 757-759.
29. Kielanowski T. *Autobiografia: Tadeusz Kielanowski (1905-1992)*. Rozdz. 7: Rok 1944. W wojsku. Powstanie Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej. *Funkcje dziekana i rektora*. Londyn 1949. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 1978; 23(3-4): 561-592. http://www.wiw.pl/wielcy/kwartalnik/KielanowskiTadeusz_07.asp

Otrzymano: 09.06. 2011 r.

Zaakceptowano do druku: 17.06. 2011 r.

Adres do korespondencji:

Dr hab.n.med. Dorota Cianciara
Zakład Epidemiologii i Promocji Zdrowia
Szkoła Zdrowia Publicznego
Centrum Medyczne Kształcenia Podyplomowego
ul. Kleczewska 61/63, 01-826 Warszawa
tel.(022) 56 01 150, e-mail:dorotac@cmkp.edu.pl